

Jolanta J. Pudelko

Czym jest utrata przyjaciela? : o problemach krytyczno-tekstualnych Księgi Syracydesa

Collectanea Theologica 77/3, 43-62

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JOLANTA J. PUDEŁKO, WARSZAWA

CZYM JEST UTRATA PRZYJACIELA? O PROBLEMACH KRYTYCZNO-TEKSTUALNYCH KSIĘGI SYRACYDESA

Krytyka tekstualna Księgi Syracydesa do dziś sprawia niemałe problemy uczonym. Porównując różne współczesne jej przekłady, możemy zauważyć pewne rozbieżności. Różnice w tłumaczeniu dotyczą nie tylko odcieni czy niuansów językowych, ale wpływają na zmianę znaczenia tekstu.

Powszechnie wiadomo, że oryginalny tekst księgi powstał w języku hebrajskim, ale przez długie wieki pozostawał zupełnie zapomniany. Uwaga komentatorów skupiła się na greckim tekście Syracydesa. Nie bez znaczenia są również inne starożytne przekłady, a mianowicie syryjski i łaciński. Współcześni tłumacze korzystają z pewną swobodą z wszystkich czterech wersji starożytnych, próbując w ten sposób znaleźć najbardziej trafne rozwiązanie, które pomogłoby w sposób zrozumiały oddać sens tekstu. Czy jednak można w dowolny sposób łączyć wersje, których języki różnią się od siebie w tak znacznym stopniu? Jest to nieustanny dylemat tłumaczy tej księgi. Aby zrozumieć, z czego on wynika, warto pokrótce omówić powstanie i rozwój poszczególnych wersji.

Tekst hebrajski

O istnieniu hebrajskiego oryginału dowiadujemy się od tłumacza greckiej wersji księgi. Wspomina on w *Prologu* o trudnościach, jaki sprawił mu przekład, a zwłaszcza znalezienie odpowiednich greckich słów, które w pełni oddawałyby głębię słowa Bożego i piękno poezji hebrajskiej¹. Samych kopii hebrajskich

¹ Uczeni zauważają, że wnuk autora doskonale znał język grecki, co odzwierciedla *Prolog* greckiej wersji księgi. Tłumaczenie dalszej części księgi odbiega od tego poziomu, co

było prawdopodobnie niewiele, gdyż niepokoje okresu Machabeuszy nie sprzyjały przepisywaniu zwojów. Istnieją jednak opinie, że już w I w. przed Chr. księga została zredagowana na nowo w języku hebrajskim oraz wzbogacona nowymi terminami teologicznymi (H II)². Synod w Jamni (koniec I w. po Chr.) z inicjatywy Rabbiego Akiby odrzucił Księgę Syracyclesa, nazywając ją dziełem „zewnątrznym”, którego nie należy czytać w synagogach. Mimo tego była ona jeszcze długo cytowana przez wielu rabinów. Jej tekstu używano nawet podczas liturgii dnia prześlągania³. Wcześniej jednak hebrajskie kopie musiały trafić do rąk esseńczyków i tak przechowały się w grotach qumrańskich. O tekście hebrajskim wspomina jeszcze Hieronim⁴, jednak od V w. po Chr. odpisy stawały się coraz rzadsze. Ostatecznie tekst hebrajski zachował się do X w. po Chr., po czym znikł bez śladu⁵. Co mogło być tego powodem? W X w. pojawiło się dzieło *Alfabet Ben Syrach*, które z samą księgą miało niewiele wspólnego, oprócz kilku pojedynczych cytatów, zaczerpniętych zresztą z Talmudu. Było to pismo o charakterze pornograficznym, prześmiewające tradycyjną moralność rabinów. Nieszczęśliwe przypisanie utworu Ben Syrachowi sprawiło, że jego oficjalna księga została potępiona i zakazana. Odpisy hebrajskie przejęli karaici⁶, którzy używali ich do XII w. po Chr. Ostatecznie w XII w. po Chr. księgę odrzucił Majmonides. Przyczyniło się to do utrwalenia nieprzychylnego stano-

wskazuje na trudności w sporządzeniu trafnego przekładu z języka hebrajskiego na grecki; B. G. Wright, *Access to the Source: Cicero, Ben Sira, The Septuagint and their Audiences*, JSJ 34/2003, s. 1-27.

² A. Kondracki, *Kanoniczność i natchnienie Księgi Syracyclesa*, Sem 13/1997, s. 113-120.

³ Por. C. Mopsik, *La Sagesse De Ben Sira. Traduction de l' hébreu, introduction et annotation*, Collection „Les Dix Paroles”, Verdier 2003, s. 24-25; H. Duesberg, I. Fransen, *Ecclesiastico*, Torino-Roma 1966, s. 3.

⁴ Hieronim, *Prefatio in libros Salomonis*; PL 29, 404D.

⁵ Zdziwiał jednak fakt istnienia i przekazu hebrajskiego tekstu Syracyclesa przez tych kilka wieków, mimo wykluczenia z kanonu hebrajskiego; L. F. Hartman, *Sirach in Hebrew and in Greek*, CBQ 23 (1961) 4, s. 443-451; por. M. Obruśnik, *Księga Syracyclesa w świetle niektórych zagadnień historyczno-krytycznych*, w: B. Polok, K. Ziaja (red.), *Sanctificetur Nomen Tuum, Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Prof. J. Czernickiemu z okazji 65. rocznicy urodzin i 38 lat pracy naukowo-dydaktycznej*, Opolska Biblioteka Teologiczna 40, Opole 2000, s. 59-69.

⁶ Grupa lub sekta żydowska założona przez niejakiego Anana. Rozwinęła się w VII/VIII w. po Chr. w Babilonii jako alternatywa judaizmu rabinicznego. Kładła większy nacisk na sam tekst biblijny, który uznawała za jedyne źródło wiary i wszelkich praw; por. H. Duesberg, I. Fransen, *Ecclesiastico*, 6.

wiska w kręgach żydowskich⁷. Pozostałe odpisy zostały złożone w genizie synagogi w Kairze.

Taka sytuacja trwała do 1896 r., gdy przypadkowo zostały odkryte fragmenty hebrajskiego tekstu Syracydesa. Kairska geniza była małym pomieszczeniem bez okien i drzwi, można było się tam dostać jedynie przez mały otwór, do którego prowadziła drabina. Przez lata wrzucano tam zużyte, niepotrzebne teksty. Nikt się tym miejscem specjalnie nie interesował. W 1894 r. Żyd, Jacob Saphir, wydobyl stamtąd kilka starych fragmentów. Potem, by zdobyć fundusze na remont genizy, zaczęto je sprzedawać turystom. W ten sposób w 1896 r. dwie Szkotki, Agnes Smith Lewis i Margaret Dunlop Gibson, stały się posiadaczkami nieznanych rękopisów. Po przedstawieniu ich prof. Salomonowi Schechterowi z Uniwersytetu w Cambridge, okazało się, że jest to hebrajski tekst Syr 39,15–40,7⁸. Był to przysłowiowy kamyk powodujący lawinę. Odkrycie tekstu zapoczątkowało serie cennych odkryć. Sam prof. Schechter udał się do Kairu zimą 1896/97 r., aby dokładnie zbadać zawartość genizy. Zakupił wtedy dla Uniwersytetu w Cambridge ok. 140 tys. różnych fragmentów, które nazwano później Taylor-Schechter-Collection. Następne fragmenty pozyskał dla Muzeum Brytyjskiego G. Margoliouth. Do grona odkrywców i propagatorów hebrajskiego Syracydesa należą również: I. Lévi, M. Gaster, R. Smend. W 1931 r. J. Marcus znajduje w kolekcji Adlera fragmenty kolejnego rękopisu (E). W 1956 r. J. Schirrmann wśród fragmentów zgromadzonych w Cambridge wyróżnia kolejne typy tekstu. A. Schreiber w 1982 r. odkrywa ostatni do tej pory typ tekstu (F)⁹. Znalezione fragmenty hebrajskiego Syracydesa zgrupowano i wyszczególniono typy: A, B, C, D, E, F, które datuje się na X-XII w. A, C i D zostały zapisane w sposób ciągły, natomiast B, E, i F zawierały tekst zamieszczony w wierszach podzielonych na dwa stychy¹⁰.

⁷ Por. C. Mopsik, *La Sagesse De Ben Sira, Traduction de l'hébreu, introduction et annotation*, s. 12-13.

⁸ Por. H. Duesberg, I. Fransen, *Ecclesiastico*, s. 3-4; F. Vattioni, *Ecclesiastico, Testo ebraico con apparato critico e versioni greca, latina e siriana*, Istituto Orientale di Napoli, Napoli 1968, s. XIX; M. Obruśnik, *Księga Syracydesa w świetle niektórych zagadnień historyczno-krytycznych*, s. 59-69.

⁹ Por. A. Bonora, *Siracide*, w: A. Bonora, M. Priotto (red.), *Libri Sapienziali e altri Scritti*, Corso di Studi Biblici 4, Torino 1997, s. 85-98.

¹⁰ Ms A zawiera sześć kart: 3,6-16,26; Ms B 19 – kart: 30,11-33,3; 35,11-58,27b; 39,15c-51,30 (z podpisem); Ms C – 4 karty starsze niż Ms A i B, jest to swoiste „florilegium” ułożone w nastę-

Do odkryć w genizie kairskiej doszły następne. W 1952 r. w 2 Grocie qumrańskiej odnaleziono dwa małe i bardzo zniszczone fragmenty hebrajskiego Syracydesa¹¹. Mimo tego udało się ustalić, że pochodzą z tego samego rękopisu. Oznaczono je symbolem 2Q18 i określono ich pochodzenie na połowę I w. po Chr. W pierwszym fragmencie, identyfikowanym jako Syr 6,14-15 lub Syr 1,19-20, można było odczytać zaledwie kilka liter, w drugim tekście, Syr 6,20-31, cztery kompletne słowa i niektóre litery kończące linię. Uczni próbowali następnie porównać fragmenty qumrańskie z tymi z genizy kairskiej. Na podstawie odkrytej zbieżności P. Kahle postawił hipotezę, że średniowieczne rękopisy Syracydesa zostały przepisane z qumrańskich, przejętych przez karaitów¹². Hipoteza została podparta średniowiecznym dokumentem mówiącym o zwojach znajdujących w grotach w pobliżu Jerycho¹³. Znaleźisko w 11 Grocie okazało się równie interesujące. W zwoju zawierającym psalmy, częściowo różniące się od Tekstu Masoreckiego, odkryto fragment hebrajskiego Syr 51,13nn., który oznaczono 11QPS^a. Fragment różni się znacznie od tekstu LXX, ale też od rękopisu kairskiego. Tekst opublikował i skomentował J. A. Sanders¹⁴. W 1964 r. Y. Yadin w kazamatach wschodniego muru twierdzy na

pującej kolejności: 4,23.30.31; 5,4-7.9-13; 6,18b. 19.28.35; 7,1.2.4.6.17.20.21.23-25; 18,31b-19,3b; 20,5-7; 37,19.22.24.26; 20,13; 25,8.13.17-24; 26,1-2a; Ms D – jedna karta: 36,29-38,1a; Ms E – jedna karta: 32,16-34,1; Ms F – jedna karta: 31,24-32,7; 32,12-33,8; P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, A New Translation with Notes, Introduction and Commentary, AB 39, Doubleday-New York 1987, s. 52-53; por. M. Zappella, *Crteri antologici e questioni testuali del manoscritto ebraico C di Siracide*, RivBilt 38/1990, s. 273-300.

¹¹ Por. A. A. Di Lella, *Qumran and the Geniza Fragments of Sirach*, CBQ 24 (1962) 3, s. 245-267; É. Puech, *Le livre de Ben Sira et les manuscrits de la Mer Morte*, w: N. Calduch-Benages, J. Vermeylen (red.), *Treasures of Wisdom. Studies in Ben Sira and the Book of Wisdom. Festschrift M. Gilbert*, Leuven 1999, s. 411-429.

¹² Słowa zachowane w 12 linii, które miałyby odpowiadać Syr 6,31, co zgadza się z fragmentem z genizy kairskiej. P. Kahle stwierdza, że: „it is very likely that the Hebrew text of Ecclesiasticus, of which great parts were discovered in the Cairo Geniza also came from the Cœe”; P. Kahle, *The Age of the Scrolls*, VT 1/1951, s. 38-48.

¹³ Chodzi o list nestoriańskiego patriarchy Seleucji, Tymoteusza I (726-819), napisany ok. 800 r. po Chr., w którym patriarcha opowiada metropolicie Elamu, Sergiuszowi, o rękopisach znalezionych w grocie w pobliżu Jerycha; por. H. Duesberg, I. Franssen, *Ecclesiastico*, s. 6.

¹⁴ Tekst 11QPS^a, mimo że w jakiś sposób odzwierciedla końcowe wyznanie autora o poszukiwaniu mądrości (Syr 51,13nn.), zawiera nowe wyrażenia nadające całej relacji autora do Mądrości wyraźnie antropologicznego, a nawet intymnego charakteru. J. A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumran Cave 11 (11QPS^a)*, w: *Discoveries of the Judaean Desert of Jordan IV*, Oxford 1965, s. 79-85; por. M. R. Lehmann, *11QPS^a and Ben Sira*, RQ 11/1983, s. 239-251.

Masadzie odnalazł zwój zawierający hebrajskiego Syr 39,27–44,17, datowany na lata między 40 r. przed Chr. a 20 r. po Chr.¹⁵. Był on zapisany na 26 skórkach, podobnie jak rękopisy typu B, E i F. Zdaniem uczonych, należał on do najstarszych i najlepszych hebrajskich rękopisów Syracyclesa¹⁶.

Odkrycie hebrajskiego tekstu Syracyclesa stawia nowe wyzwania. Z jednej strony umożliwia zbliżenie się do oryginału księgi, do stylu hebrajskiej poezji, którą trudno oddać nawet najbardziej wytrawnemu tłumaczowi. Nie można jednak z całą pewnością stwierdzić, czy rzeczywiście znalezione fragmenty oddają w pełni hebrajskie *Vorlage*. Jednym z powodów jest to, iż obecnie odnalezione fragmenty zawierają ok. 2/3 całego tekstu, który zawiera LXX (oprócz *Prologu*). Poza tym rękopisy różnią się nie tylko w stosunku do LXX, ale również między sobą. Może to wynikać z błędów kopistów, ale nie tylko. Uczni doszli do wniosku, że istnieją dwie formy tekstu hebrajskiego, które odpowiadają dwóm wersjom greckim. Wersja krótsza (H I), uznana za starszą, poświadcza ms B i fragmenty znalezione na Masadzie, co odpowiadałoby krótszej wersji greckiej (G I). Dłuższy tekst hebrajski (H II) stanowi recenzję tekstu krótszego, wykonaną prawdopodobnie w I w. przed Chr. Tę formę reprezentuje przede wszystkim ms A, a odpowiada jej dłuższa wersja grecka (G II)¹⁷. T. Middendorp tłumaczy różnice w wersjach hebrajskich niedoskonałością przekazu ustnego¹⁸. A. A. Di Lella uważa jednak, że mogą one świadczyć raczej o głosach bądź retrowersjach z tekstu greckiego i syryjskiego¹⁹. Wiąże

¹⁵ Y. Yadin (red.), *The Ben Sira Scroll from Masada, with Introduction, Emendations and Commentary*, Jerusalem 1965.

¹⁶ Tekst z Masady reprezentuje najbardziej poprawny tekst hebrajski Syracyclesa. Czasami zgadza się on z ms B, czasami z jego marginaliami, a w innych miejscach przedstawia lekcje zupełnie odmienne; P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 60; por. R. Petraglio, *Il libro, che contamina le mani. Ben Sirac rilegge il libro e la storia d' Israele*, Palermo 1993, s. 15.

¹⁷ J. Chmiel wspomina jednak o ok. 90 dodatkach, które zawierają rękopisy z genizy kairskiej. Większość z nich jest jedynie dubletami kopisty, jednak 25 dodatków jest dłuższych i ma znaczenie doktrynalne; J. Chmiel, *Etyczne pouczenia hebrajskich dodatków Księgi Syracha (11 i 51)*, w: M. Wojciechowski (red.), *Miłość jest z Boga. Studium ofiarowane ks. prof. dr hab. J. Eachowi*, Warszawa 1997, s. 77-80; por. N. Calduch-Benages, *Un gioiello di sapienza, Leggendo Siracide 2*, Milano 2001, s. 18-19.

¹⁸ T. Middendorp, *Die Stellung Jesu Ben Siras zwischen Jugentum und Hellenismus*, Leiden 1973, s. 98 nn.

¹⁹ Por. P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 59-60.

się to oczywiście z możliwością różnych hipotez na temat genezy hebrajskich fragmentów. Oprócz pochodzenia karaickiego, o czym była mowa wcześniej, uważa się często, że fragmenty hebrajskie pozostają tekstem wtórnym wobec LXX. Tłumaczenie na język hebrajski miałyby pochodzić z tekstu syryjskiego²⁰ albo z greckiego na perski, a następnie na hebrajski przetłumaczone przez Żydów babilońskich²¹. I. Lévi natomiast opowiada się za pierwszeństwem tekstu hebrajskiego, uznając fragmenty kairskie za autentyczne, zaś nieścisłości między rękopisami tłumaczy retrowersją tekstu syryjskiego²². M. H. Segal nie zgadza się z tą opinią i przedstawia własną teorię historii tekstu Księgi Syracydesa. Uważa on, że pierwotny tekst hebrajski stanowił punkt wyjścia dla czterech różnych wersji: G I, G II, S i późnych rękopisów hebrajskich. G II miałyby pochodzić od G I, natomiast pozostałe wersje bezpośrednio z hebrajskiego oryginału. Oczywiście późniejsze rękopisy wykazują wpływy i G (I, II), i S (szczególnie odpisy hebrajskie), a cytaty rabinów pochodzą już z wtórnego tekstu hebrajskiego²³. Z tego wynika, że dostępny obecnie fragmentaryczny tekst hebrajski nie może stanowić zasadniczego punktu odniesienia, mimo że wzbudza coraz większe zainteresowanie uczonych, również jako świadectwo rozwoju języka hebrajskiego²⁴. Wykorzystując różne metody badań porównawczych, uczeni zestawiają odnalezione fragmenty hebrajskie, by uzyskać możliwie poprawną wersję²⁵. Jednak liczne skaże-

²⁰ G. Bickell, *Der hebräische Sirachtext Rückübersetzung*, WZKM 13/1899, s. 251-256.

²¹ D. S. Margoliouth, korzystał jedynie z ms B, w którym znaleziono notatkę kopisty w języku perskim: D. S. Margoliouth, *The Origin of the „Original Hebrew” of Ecclesiasticus*, London-Oxford 1899; por. A. A. Di Lella, *The Hebrew Text of Sirach. A Text-Critical and Historical Study*, London-Paris 1966, s. 27-29; J. Chmiel, *Stulecie odkrycia hebrajskich rękopisów Księgi Syracha w genizie kairskiej*, w: E. Szewc (red.), *Światła prawdy Bożej. Księży Profesorowi Lechowi Stachowiakowi w 70. rocznicę urodzin*, Łódź 1996, s. 15-19.

²² I. Lévi, *L'Éclésiastique ou la sagesse de Jésus fils de Sirach. Texte original hébreu, édité, traduit et commenté*, cz. 1, Paris 1898, XVIII; por. tenże, *The Hebrew Text of the Book of Ecclesiasticus*, Semitic Study Series 3, Leiden 1904.

²³ M. H. Segal, *The Evolution of the Hebrew Text of Ben Sirach*, JQR 25/1934-35, s. 91-149.

²⁴ Por. np. E. Yifrach, *The Construct Infinitive in the Language of Ben Sirach*, Leš 59 (1996) 4, s. 275-295.

²⁵ Por. P. C. Beentjes, *Reading the Hebrew Ben Sirach Manuscripts Synoptically. A New Hypothesis*, w: tenże (red.), *The Book of Ben Sirach in Modern Research. Proceedings of the First International Ben Sirach Conference 28-31 July 1996 Soesterberg, Netherlands, Berlin-New York 1997*, s. 95-113.

nia i glosy, które przedostały się do tekstu na skutek jego burzliwej historii, sprawiły, że nie jest to do końca możliwe. Mimo wszystko fragmenty hebrajskie mogą stanowić cenną pomoc w korygowaniu niedoskonałych wyrażen greckich²⁶.

Tekst grecki

Grecka wersja Syracydesa wpisuje się w historię tekstu księgi, ale również i Biblii Greckiej (Septuaginty). Grecka wersja Biblii powstała w III-II w. przed Chr., jako odpowiedź na zapotrzebowanie Żydów mieszkających w diasporze. Historia tego przekładu poświadczana jest przez żydowskie przekazy pochodzące z okresu międzytestamentalnego, m.in. przez Filona z Aleksandrii i Józefa Flawiusza²⁷. Współczesne badania potwierdzają też niektóre informacje zawarte w legendarnym *Liście Arysteasa*, który dotyczy przekładu Tory²⁸. Wersja grecka Syracydesa dotyczy jednak księgi, która powstała dość późno, gdy istniały już pierwsze przekłady greckie niektórych ksiąg biblijnych. Niezmiernie ważny dla przekładu jest fakt, że powstał on w krótkim czasie po napisaniu wersji hebrajskiej, o czym była mowa wcześniej.

Tekst grecki istnieje w dwóch formach – dłuższej i krótszej²⁹. Wersja krótsza (G I) znajduje się w głównych kodeksach majuskułowych – G^A, G^B, G^C i G^S. Wersja krótsza (G II) natomiast w licznych rękopisach minuskułowych (23, 54, 68, 70, 106, 155, 157, 253, 254, 269, 307, 308), wśród których najbardziej reprezentacyjny jest

²⁶ „Tuttavia, se attualmente si è d' accordo nel vedere in questo ebraico la testimonianza dell' opera di Ben Sira, in un testo superiore anche a quello che si può ottenere attraverso la traduzione greca del nipote, si sbaglia di molto se si pensa di avere in mano un testo perfetto”; H. Duesberg, I. Fransen, *Ecclesiastico*, s. 7; P. Sacchi, *Storia del Secondo Tempio, Israele tra VI secolo a. C. e I secolo d. C.*, Torino 1994, s. 385; por. H. L. Strack, *Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs. Der jüngst gefundene hebräische Text*, Leipzig 1903; porównanie wersji G z H stosował również T. Penar, *Northwest semitic philology and the Hebrew fragments of Ben Sira*, Rome 1975.

²⁷ Por. F. Vattioni, *Storia del testo biblico: L' origine dei LXX*, Estratto da Annali dell' Istituto Orientale di Napoli, t. 40, Napoli 1980, s. 115-130.

²⁸ M. Wojciechowski (tłum. i opr.), *List Pseudo-Arysteasa*, STV 40 (2002) 1, s. 121-167.

²⁹ A. Rahlfs w wydaniu krytycznym LXX prezentuje jedynie tekst krótszy, natomiast J. Ziegler przedstawia obydwie formy. Tekst G II zostaje podany mniejszą czcionką; zob. A. Rahlfs, *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graecae iuxta LXX interpretes*, Stuttgart 1965³; J. Ziegler, *Septuaginta, Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis editum vol. XII, 2, Sapientia Iesu Filii Sirach*, Göttingen 1980.

ms 248 (G²⁴⁸)³⁰. Tekst G II można znaleźć oprócz tego w recenzji G^S, wykonanej w VII w. po Chr. oraz w cytatach Klemensa Aleksandryjskiego, Jana Chryzostoma, Maksyma Wyznawcy. Różnica między formami tekstu greckiego jest znaczna. Tekst G II jest dłuższy o ponad 150 wersetów. Wiersze te znajdują odbicie zarówno w tekście syryjskim (32 wersety wspólne), jak i łacińskim (33 wersety wspólne)³¹. Forma G II wprowadza również nowe odcienie teologiczne³². Odnośnie do tekstu H i S tekst G (I i II) we wszystkich rękopisach zawiera przedstawienie w wersetach (inwersję): fragment 30,2b–33,13a następuje po 36,16a³³. Trudno wyjaśnić tę różnicę obecną w obu formach wersji greckiej. Może w tym pomóc przestudiowanie innych wersji – syryjskiej i łacińskiej.

Wersja grecka w studiach nad Księgą Syracyclesa pełni znaczącą rolę. Do czasów odkryć w genizie kairskiej był to tekst podstawowy. R. Smend w „przedkairskich” badaniach nad Syracyclesem zestawiał tekst grecki z syryjskim, a późniejsze porównania z hebrajskim przekonały go, że tekst grecki jest bardziej „godny zaufania” niż syryjski. I choć w wielu przypadkach tłumaczenie wnuka odbiega mocno od hebrajskiego *Vorlage*, to częściej przyjmował lekcje z tekstu G niż S podczas korekty tekstu H³⁴. I. Lévi, porównując G i H, zauważa liczne nowości wprowadzone przez tłumacza tekstu G, jak również liczne błędy w tłumaczeniu³⁵. N. Peters natomiast jest bar-

³⁰ J. H. A. Hart, *Ecclesiasticus. The Greek Text of Codex 248, Edited with a Textual Commentary and Prolegomena*, Cambridge 1909; dokładniejszy wykaz kodeksów i rękopisów zob. N. Peters, *Der jüngst wiederaufgefundene hebräische Text des Buches Ecclesiasticus, untersucht, herausgegeben, übersetzt und mit kritischen Noten versehen*, Freiburg/B 1902, s. 37*-39*.

³¹ Por. H. Duesberg, I. Franssen, *Ecclesiastico*, s. 8.

³² Uczni zauważają w G II mocniejszą, ojcowską relację Boga do świata i człowieka. Człowiek otrzymuje natomiast głębsze wymagania natury moralnej, które warunkują sankcje Boże sięgające poza życie doczesne. Miałaby być to recenzja środowiska judeo-greckiego lub faryzejskiego, albo skutek połączenia wersji H i G I; por. A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico), versione, introduzione, note*, Roma 1980, s. 30-31; C. Kaerns, *The expanded Text of Ecclesiasticus. Its Teaching on the future Life as a Clue to its Origin, A doctoral Dissertation presented to the Pontifical Biblical Commission*, Roma 1951.

³³ Por. G. Sauer, *Jesus Sirach / Ben Sira*, Göttingen 200, s. 26-27.

³⁴ „Die griechische Uebersetzung des Enkels lässt wegen der Freiheit, mit der sie sich bewegt, nur in sehr unvollkommenem Masse ihre hebräische Vorlage erkennen”; R. Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach, mit Unterstützung der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen*, Berlin 1906, CIL; por. A. Minissale, *La versione greca del Siracide, confronto con il testo ebraico alla luce dell'attività midrascica e del metodo targumico*, AnBib, Roma 1995, s. 20-21.

³⁵ I. Lévi, *L'Ecclésiastique*, cz. I, s. XL-L.

dziej ostrożny w poprawianiu H przez G. Zasadniczo zauważa eliminację w greckim tekście wyrażen hebrajskich o wydźwięku nieco skandalicznym³⁶. Porównując z tekstem S widać, że tekst G przybiera formę tłumaczenia lub nawet interpretacji, co przywodzi na myśl metodę targumiczną³⁷. Inny z wybitnych znawców problematyki tekstualnej Księgi Syracydesa, M. S. Segal, wzoruje się na poprawkach wprowadzonych przez R. Smenda i jest również bardziej skłonny do korekty tekstu H za pomocą lekcji G, a nie S³⁸.

Jakkolwiek istnieją opinie, które zdecydowanie kontestują grecką wersję Syracydesa, ukazując ją jako tekst słabo oddający oryginał hebrajski, a nawet wręcz niszczący jego wartość i piękno przez użycie greckiej terminologii i składni obcych tekstowi hebrajskiemu³⁹, to jednak tekst grecki pozostaje wartościowym świadectwem oryginału, uznanym przez znawców przedmiotu. Również w niniejszych badaniach pozostanie głównym punktem odniesienia, jednak nie bez wsparcia ze strony innych wersji językowych⁴⁰.

Tekst syryjski

Syryjska wersja Księgi Syracydesa wiąże się nieodłącznie z powstaniem tłumaczenia Pisma Świętego na ten język. Zasadniczo istnieją dwie teorie na ten temat. Uważa się, że syryjski przekład Biblii (*Peszitta*) zapoczątkowano w I-II w. po Chr. na bazie aramejskiego targumu, bądź też wiąże się on z przybyciem do Mezopotamii chrześcijaństwa⁴¹. Obydwie teorie są możliwe, mimo rozbieżno-

³⁶ N. Peters, *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus*, EHAT 25, Münster 1913, s. LXXI.

³⁷ *Tamze*, LXXVIII.

³⁸ Por. M. Z. Segal, ספר בן סירא השלם (*Sēper ben-Sirā' haššālēm*), Jerusalem 1972³.

³⁹ „Mais il ne s'agissait que d'un reflet déformé du livre original, un fantôme du livre perdu, plutôt que d'une version fiable et précise (...) Une sorte de manuel de morale piétiste, sans relief ni couleur”; C. Mopsik, *La Sagesse De Ben Sira*, s. 10-11.

⁴⁰ N. Peters po szczegółowych badaniach porównawczych wersji językowych Syracydesa stwierdza: „Das Resultat unserer ganzen Untersuchung ist: Gr. ist allerdings ein wertvoller Zeuge für den Urtext. Bevor man aber eine Variante auf Grund des Gr. annimmt, muss die Art und Weise seiner Übersetzung nach allen Seiten hin wohl erwogen werden, ebenso allerdings auch die verschiedenen Eigentümlichkeiten des in T. erhaltenen hebräischen Textes”; N. Peters, *Der jüngst wiederaufgefundene hebräische Text des Buches Ecclesiasticus*, s. 58*.

⁴¹ „Eine Übersetzung in die Syrische Sprache ist in den ersten nachchristl. Jahrhundert in Raume der östlichen Kirchen erfolgt”; G. Sauer, *Jesus Sirach / Ben Sira*, s. 27.

ści chronologicznych, gdyż prawdopodobnie najpierw Żydzi⁴² zapoczątkowali przekład Tory, Proroków, Psalmów i Koheleta, a pozostałe księgi mieliby przełożyć chrześcijanie w III-IV w. po Chr. na bazie LXX⁴³. Inną wersją syryjską, oprócz fragmentarycznych tłumaczeń syropalestyńskich, jest tzw. *Syroheksapla*, przekład dokonany w Egipcie w VII w. po Chr. przez Pawła, mezopotamskiego biskupa Telli, na prośbę patriarchy Antiochii Atanazego I. Jak sama nazwa wskazuje, przekład ten został zaczerpnięty z *Heksapli* Orygenesesa, a ściślej z jego recenzji LXX umieszczonej w piątej kolumnie jego dzieła, i zbliża się w treści do G²⁴⁸⁴⁴. Najstarszy znany rękopis *Peszitty* z VI-VII w. po Chr. zawiera *Kodeks Ambrożyński*, który wraz z późniejszymi uzupełnieniami z *Syroheksapli* datuje się na IX w po Chr.⁴⁵.

Jeżeli chodzi o syryjską wersję Księgi Syracydesa to powstała ona na bazie tekstu hebrajskiego, co stanowi o jej szczególnej wartości i pomocy w rekonstrukcji. H.-P. Rüger sądzi, iż tekst S Syracydesa pochodzi z H II, przez co ma cechy zarówno H I, jak i H II⁴⁶. M. S. Segal⁴⁷ uważa, że tekst syryjski został przetłumaczony z trzeciej recenzji tekstu hebrajskiego, pochodzącej z II w. przed Chr. Natomiast C. Kearns⁴⁸ datuje ją na 75-70 r. przed Chr. Świadczy to

⁴² Chodzi o wspólnotę Żydów z Edessy; M. D. Nelson, *The Syriac Version of the Wisdom of Ben Sira compared to the Greek and Hebrew Materials*, SBLDS 107, Atlanta 1988, s. 17.

⁴³ A. A. Di Lella uważa, że pierwsza chrześcijańska syryjska wersja miała charakter ebonicki, dopiero później została przepracowana przez prawowiernych chrześcijan: „It is probable that Ben Sira was originally translated into Syriac by Ebionites no later than the early fourth century, and that it was revised in the late fourth century by orthodox Christians who gave it its present form”; P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 57. por. M. M. Winter, *The Origins of Ben Sira in Syriac*, VT 27 (1977) 2, s. 237-251. M. D. Nelson odrzuca hipotezę o chrześcijańskim tłumaczeniu *Peszitty* przypisując ją wspólnocie żydowskiej w Edessie; M. D. Nelson, *The Syriac Version of the Wisdom of Ben Sira compared to the Greek and Hebrew Materials*, s. 132.

⁴⁴ Por. N. Calduch-Benages, J. Ferrer, J. Liesen, *La Sabiduría del Escriba, Wisdom of the Scribe*, Diplomatic Edition of the Syriac Version of the Book of Ben Sira according to Codex Ambrosianus, with Translations in Spanish and English, Estella 2003, s. 41-42.

⁴⁵ A. M. Ceriani, *Codex syro-hexaplaris Ambrosianus photolithographice editus curante et adnotante*, MPS 7, Milano 1874; tenże, *Translatio Syra Pescitto Veteris Testamenti ex codice Ambrosiano sec. Fere VI photolithographice edita 2,4*, Milano 1878; por. N. Calduch-Benages, J. Ferrer, J. Liesen, *La Sabiduría del Escriba, Wisdom of the Scribe*, s. 52nn.

⁴⁶ Por. H.-P. Rüger, *Text und Textform im hebräischen Sirach. Untersuchungen zur Textgeschichte und Textkritik der hebräischen Sirachfragmente aus der Kairoer Geniza*, BZAW 112, Berlin-New York 1970, s. 112-115.

⁴⁷ M. H. Segal, *The Evolution of the Hebrew Text of Ben Sira*, JQR 25/1934-35, s. 91-149.

⁴⁸ C. Kearns, *The expanded Text of Ecclesiasticus*, s. 263.

o tym, że tekst S może być bliższy hebrajskiemu oryginałowi niż obecnie znane fragmenty hebrajskie⁴⁹. Wersja syryjska ma jednak liczne dodatki (wspólne z G II oraz *Vetus Latina*, lub własne). Niekiedy wydaje się bliższa tekstowi G niż H. Zasadniczo jednak w przypadkach, gdy tekst G dopuszcza uogólnienia, tekst syryjski zbliża się do wersji H. Rodzą się wobec tego pytania w związku z rozbieżnościami między wersjami. Mogą one wynikać z niewiedzy tłumacza, ale mogą również przedstawiać czynność zamierzoną, kierując w odpowiedni sposób uwagę czytelnika. M. M. Winter przypuszcza, że tekst S Syracyclesa przejął liczne zmiany, również o charakterze doktrynalnym, w związku z ebonickim tłumaczeniem oraz jego późniejszą korektą⁵⁰. Mając świadomość różnic i dodatków przyjmuje się wersję S za cenne źródło wiedzy o procesie powstawania i przekazu Księgi Syracyclesa, szczególnie tam, gdzie brakuje tekstu hebrajskiego⁵¹.

Tekst łaciński

Łacińska wersja Księgi Syracyclesa, chociaż znajduje się w *Wulgacie*, nie została przetłumaczona przez św. Hieronima. Przejął on wcześniejsze tłumaczenie *Vetus Latina* i włączył do swojej wersji jako księgę deuterokanoniczną nie poprawiając jej, mimo iż dysponował hebrajską wersją tekstu⁵². Wersja łacińska funkcjonuje rów-

⁴⁹ Por. F. Vattioni, *Ecclesiastico*, s. XXVI.

⁵⁰ „Qualitatively the problem is more difficult, since the Syriac version frequently offers a different wording (and meaning) in those parts of the book which are preserved in common with Hebrew and Greek. It is easy to dismiss these discrepancies as careless paraphrase or free translation by a Syrian writer who did not understand the meaning of the Hebrew adequately. Most probably some of the discrepancies are to be accounted for in this way, but recent research indicates that more deliberate influences were at work to produce a substantial number of these divergences”; M. M. Winter, *The Origins of Ben Sira in Syriac*, VT 27 (1977) 2, s. 237-251.

⁵¹ „Essa (la Peshitto) concorda spesso con l'ebraico contro il greco: non è stata fatta però sul testo originale ma su una recensione dell'ebraico che sarebbe più vicina all'originale di quanto non lo siano gli stessi frammenti ebraici. Ciò rende la Peshitto valida per correggere, dove è necessario, l'ebraico conservato oggi dai frammenti, e la rende indispensabile per i brani in cui manca l'ebraico”; F. Vattioni, *Ecclesiastico*, s. XXVI.

⁵² „Porro in eo libro qui a plerisque Sapientia Salomonis inscribitur et in Ecclesiastico, quem esse Jesu filii Sirach nullus ignorat, calamo temperavi, tantummodo canonicas scripturas vobis emendare desiderans et studium meum certis magis quam dubiis commendare”; Hieronim, *Praefatio in Libros Salomonis*; PL 29, 404C.

niez w licznych cytatach u łacińskich Ojców Kościoła, ale ukazują one znaczące różnice w tekście⁵³. Tłumaczenie łacińskie Syracyclesa pochodzące z tekstu G nie jest bowiem jednolite. Istnieją przypuszczenia, że przekład został dokonany w II-III w. po Chr. w środowisku Afryki Północnej, o czym świadczy język⁵⁴. Przekładu miałby dokonać dwaj albo trzej tłumacze. P. Thielmann uważa, że pierwszy z nich miałby przetłumaczyć Syr 1–43 oraz Syr 51 w Afryce, w pierwszej połowie III w po Chr. Drugi, pracując w Europie, miałby być tłumaczem Syr 44–50, *Pochwały Ojców*, a trzeci przełożyłby *Prolog*. Tłumaczenie Syr 1–43.51 objawia powiązania z G II, natomiast Syr 44–50 oraz *Prolog* z G I. Drugi i trzeci tłumacz wykazują tendencje do wstawek lekcji z G I w przekładzie pierwszego tłumacza⁵⁵. Tekst łaciński charakteryzuje się licznymi dubletami, dodatkami, glosami, dopiskami na marginesach, które miały na celu dobrze wytłumaczyć intencje autora⁵⁶. Chociaż tłumaczenie to pochodzi z tekstu G II, nie zawiera wspomnianej wcześniej inwersji fragmentu 30,2b–33,13a. Wskazuje to, ewentualnie, na użycie innego tekstu greckiego niż G II, prawdopodobnie któregoś rękopisu z grupy 248. Zastanawia też fakt, że niekiedy La bardziej zgadza się z S niż z G⁵⁷. Wskazuje to na ogromną złożoność procesu powstawania tekstu i wzmożone oddziaływanie między poszczególnymi wersjami językowymi⁵⁸. Zasadniczo łaciński tekst Syracyclesa, świadek tego procesu, przybliży czytelnikowi dłuższą formę księgi, jak

⁵³ Por. P. Monceaux, *La Bible latine en Afrique*, REJ 42/1901, s. 129-176.

⁵⁴ Por. H. Duesberg, I. Fransen, *Ecclesiastico*, s. 9.

⁵⁵ Por. P. Thielmann, *Die lateinische Übersetzung des Buches Sirach*, Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik 8/1893, s. 511-561.

⁵⁶ K. Bardski zauważa trafnie: „Otóż łaciński tekst Syr w wielu miejscach był poprawiony pod kątem harmonizacji z tekstem hebrajskim, co zaowocowało licznymi tzw. dubletami, czyli fragmentami wersetów, w których określony motyw został przetłumaczony dwukrotnie: w oparciu o tekst grecki I o tekst hebrajski”; K. Bardski, *Tajemnica pokory mędrca. Tekst i struktura literacka Syr 3,17-24*, w: „Kamieniem węgielnym jest Chrystus” (Ef 2,20): *Księga Pamiętkowa dla uczczenia 75. rocznicy urodzin Ks. Bp. Kazimierza Romaniuka Ordynariusza Warszawsko-Praskiego*, Warszawa-Ząbki 2002, s. 28-44.

⁵⁷ Por. R. Smeend, *Die Weisheit des Jesus Sirach*, s. CXXIX; przyjmuje się możliwość korrekt La według S lub też późniejsze chrześcijańskie przededagowanie tekstu; por. N. Peters, *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus*, s. LXVII; P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 56-57.

⁵⁸ Inne fragmenty łacińskie pochodzące prawdopodobnie z IX w. uznano za rewizję tekstu dokonaną przez św. Augustyna; por. N. Peters, *Der jüngst wiederaufgefundene hebräische Text des Buches Ecclesiasticus*, s. 42*; F. Vattioni, *Ecclesiastico*, s. XXX.

również zalicza się do najbardziej opracowanych i skorygowanych tłumaczeń ksiąg biblijnych, jakie istnieją⁵⁹.

Kontekst Syr 27,18

Zadziwiająca konfrontacja między wersjami pojawia się często w Księdze Syracyclesa, dlatego nie sposób odnieść się do wszystkich. Bardzo interesującym przykładem ilustrującym przedstawiony problem może być Syr 27,18. Cała batalia rozgrywa się tu... o jedno słowo, przez które zostaje zobrazowana utrata przyjaciela.

Syr 27,18 przynależy do fragmentu 27,16-21 wchodzącego w skład większej części księgi, która przez większość komentatorów została wyodrębniona w granicach 24,1–32,13⁶⁰. Inne propozycje różnią się nieznacznie. H. W. Jüngling⁶¹ proponuje jako większą jednostkę 24,1–33,15, A. A. Di Lella⁶² 24,1–33,15, A. Minissale⁶³ 24,1–42,14. Zasadniczo jest to część dotycząca relacji w życiu społecznym⁶⁴. A. A. Di Lella wyróżnia następnie mniejszą jednostkę 26,28–27,21, tytułując ją *Ryzyko w uczciwości i w przyjaźni*⁶⁵. Perykopa 26,28–27,15 porusza następujące tematy: 26,28 wprowadza numeryczne przysłowie dotyczące smutnych przypadków, 26,29–27,3 ukazuje moralne niebezpieczeństwa związane z prowadzeniem handlu, 27,4-7 dotyczy mowy, a 27,8-15 wskazuje na niebezpieczeństwo wynikające z przebywania z osobami nieprawymi. Tekst 27,16-21 wyodrębnia inkluzja, która syntetycznie wyraża poruszany

⁵⁹ Por. A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, s. 32.

⁶⁰ N. Peters, *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus*, s. XL-XLII; C. Spicq, *L'Écclesiastique*, Sainte Bible 6, Paris 1951, s. 553-554; S. Potocki, *Rady Mądrości. Przewodnik po mądrościowej literaturze Starego Testamentu*, Lublin 1993, 193-259; W. Roth, *On the Gnostic-Discursive Wisdom of Jesus Ben Sirach*, Semeia 17/1980, s. 59-79; J. D. Harvey, *Toward a Degree of Order in Ben Sira's Book*, ZAW 105/1993, s. 52-62.

⁶¹ H. W. Jüngling, *Der Bauplan des Buches Jesus Sirach*, w: J. Hainz, H. W. Jüngling, R. Sebott (red.), *Verlag Den Armen eine frohe Botschaft, Festschrift für Bischof Franz Kamphaus zum 65. Geburtstag*, Josef Knecht, Frankfurt/M 1997, s. 89-105.

⁶² P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*.

⁶³ A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, s. 9-10.

⁶⁴ G. Sauer, *Jesus Sirach (Ben Sira)*, s. 34-35; C. Spicq, *L'Écclesiastique*, Sainte Bible 6, Paris 1951, s. 553-554; J. D. Harvey, *Toward a Degree of Order in Ben Sira's Book*, ZAW 105/1993, s. 52-62.

⁶⁵ P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 353; por. O. Kaiser, *Was ein Freund nicht tun darf. Eine Auslegung von Sir 27,16-21*, w: *Freundschaft bei Ben Sira*. Beiträge des Symposiums zu Ben Sira Salzburg 1995, BZAW 244, Berlin 1996, s. 107-123.

w tym fragmencie problem, a mianowicie, zdradę tajemnicy: 16a, jako początek fragmentu, wprowadza temat: ὁ ἀποκαλύπτων μυστήρια, a 21b go kończy: ὁδὲ ἀποκαλύψας μυστήρια. Fragment 27,22-27 przedstawia postępowanie złe i podstępne, które nawiązuje do kontekstu poprzedzającego 27,8-15. Zatem Syr 27,16-21 stanowi tematyczną i literacką całość⁶⁶.

W podziale tematycznym A. A. Di Lella zalicza ten fragment do tematyki przyjaźni⁶⁷. Również inni uczeni są tego zdania⁶⁸. J. Corley uważa, że w części księgi 24,1-32,13 jedynie fragment 27,16-21 traktuje o przyjaźni. Inne wzmianki stanowią jedynie mniej istotne dodatki do tego tematu⁶⁹.

Krytyka tekstu i rozbieżności w tłumaczeniu Syr 27,18

Zestawienie różnych lekcji w obrębie krytyki tekstu Syr 27,18⁷⁰ prowadzi do ciekawych spostrzeżeń. Zasadniczym punktem odniesienia pozostaje wersja grecka, wśród odnalezionych fragmentów hebrajskich brak bowiem 27,18:

¹⁸ καθὼς γὰρ ἀπώλεσεν ἄνθρωπος τὸν νεκρὸν αὐτοῦ
οὕτως ἀπώλεσας τὴν φιλίαν τοῦ πλησίον

¹⁸ „Jak bowiem człowiek stracił swego zmarłego,
tak straciłeś przyjaźń bliźniego”.

Najczęściej używaną lekcję⁷¹ τὸν νεκρὸν potwierdza jedynie ms 157 oraz La^{SX} (*mortuum*). Tę lekcję przyjmuje w swym tłumaczeniu m.in. wersja włoska (np. *La Bibbia di Gerusalemme*⁷²) – *defunto*,

⁶⁶ Por. G. Sauer, *Jesus Sirach / Ben Sira*, 201; A. Minissale za całość uważa Syr 27,11-21, zwracając uwagę na tematykę mowy, która łączy ww. 11-15 z 16-21, zauważa jednak, że 16-21 szczególnie rozpatrują ten temat w odniesieniu do przyjaźni; A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, s. 139-140.

⁶⁷ P. W. Skehan, A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 4-6.

⁶⁸ O. Kaiser, *Was ein Freund nicht tun darf. Eine Auslegung von Sir 27,16-21*, s. 107-123; P. C. Beentjes, *The concept of ‘Brother’ in the Book of Ben Sira. A semantical and exegetical investigation*, s. 75-89.

⁶⁹ J. Corley, *Ben Sira’s Teaching on Friendship*, Washington 2002, s. 173.

⁷⁰ Krytyka tekstu zostaje przeprowadzona opierając się na J. Ziegler, *Septuaginta, Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum*.

⁷¹ Tę lekcję oprócz LXX w opracowaniu J. Zieglera przyjmuje również wersja wydana przez A. Rahfs, *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graecae iuxta LXX interpretes*, Stuttgart 1965⁸.

⁷² *La Bibbia di Gerusalemme*, Edizione italiana e adattamenti a cura di un gruppo di bibliisti italiani sotto la direzione di F. Vattioni, Bologna 1998⁷.

francuskie tłumaczenie TOB (*mort*) oraz niektóre polskie przekłady⁷³. Pozostałe mss greckie zamiast τὸν νεκρὸν proponują τὸν ἐχθρὸν, co podaje nową propozycję tłumaczenia:

¹⁸ „Jak bowiem człowiek zniszczył swego wroga,
tak straciłeś przyjaźń bliźniego”.

Taką wersję przyjęły przekłady angielskie⁷⁴, które kontynuują styl przekładu angielskiego King James Version („For as a man hath destroyed his enemy; so hast thou lost the love of thy neighbor”), oraz Biblia Warszawsko-Praska⁷⁵ („jak bowiem zabija się wroga, tak zniweczyłeś przyjaźń pomiędzy tobą a bliźnim”).

Wersja syryjska natomiast proponuje w tym miejscu lekcję: *ܡܠܬܐ* – „swoją część”, „spadek”:

¹⁸ „Jak bowiem człowiek stracił swój spadek,
tak straciłeś przyjaźń bliźniego”.

Taką wersję popiera przekład niemiecki *Die Bibel Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*⁷⁶, podając w 18a tłumaczenie *Besitz*.

Wulgata⁷⁷ (Syr 27,20) proponuje inne rozwiązanie:

²⁰ „sicut enim homo qui perdit amicum suum
sic qui perdit amicitiam proximi sui”

²⁰ „Jak bowiem człowiek traci swojego przyjaciela,
tak traci przyjaźń bliźniego swego”.

Nie są tu podane oczywiście wszystkie możliwości współczesnych tłumaczeń, ale tylko niektóre z nich⁷⁸. Ma to na ukazać, że zróżnicowanie wersji językowych Księgi Syracydesa w realny sposób wpływa na rozumienie tekstu biblijnego przez współczesnego czy-

⁷³ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. W przekładzie z języków oryginalnych (Biblia Tysiąclecia) opracował zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań 2000²; M. Peter, M. Wolniewicz (red.), *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, t. II, Poznań 1984.

⁷⁴ Na przykład: *The New Revised Standard Version of the Bible*, The Division of Christian Education of the National Council of Churches in the USA, 1989.

⁷⁵ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. W przekładzie z języków oryginalnych opracował K. Romaniuk Warszawa 1997.

⁷⁶ *Die Bibel Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*, GmbH, Stuttgart 1999.

⁷⁷ *Biblia Sacra, Juxta Vulgata Clementinam, divisionibus, summaribus et concordantiis ornata*, Romæ-Tornaci-Parisiis 1947.

⁷⁸ Na przykład Francuska Biblia Jerozolimka (*La Bible de Jérusalem*, La Sainte Bible, Traduite en Français sous la direction de L'École Biblique de Jérusalem, Paris 1975) podaje jeszcze nieco inną propozycję: „Car, comme on supprime un homme en le tuant, tu as tué l'amitié de ton prochain” („Ponieważ jak unicestwiono człowieka zabijając go, tak ty zabiłeś przyjaźń bliźniego”).

telnika. Rozpatrując po kolei zastosowanie najbardziej prawdopodobnych lekcji, można postawić sobie pytanie, skąd mogą pochodzić te rozbieżności oraz jak wpływa to na interpretację Syr 27,18 i całego fragmentu.

Wers 18 rozpoczyna porównanie, które w obrazowy sposób przedstawia skutki wyjawienia tajemnicy przyjaciela, o czym traktuje cały fragment 27,16-21. Strata staje się tak dogłębna i trwała, jak utrata bliskich przez śmierć. Termin τὸν νεκρὸν, co wykazała krytyka tekstu, stwarza pewne problemy. Uczeni nie są w tym miejscu zgodni. V. Hamp przyjmuje za S lekcję „jego część”, „spuścizna”⁷⁹. Ale wydaje się prawdopodobne skażenie tekstu S, gdyż słowo מְגֵלָה – „jego część”, mogło pochodzić od podobnego מְגֵלָה – „jego zmarły”, co w jakiś sposób tłumaczy tak różną lekcję w wersji syryjskiej, a jednocześnie delikatnie sugeruje brzmienie hebrajskiego pierwowzoru. Pozwala to też zrozumieć, dlaczego rekonstrukcja tekstu hebrajskiego, którą proponuje A. Kahana⁸⁰, idzie się w podobnym kierunku:

כִּי כָאֵבֶד אָדָם מִתּוֹ כֵּן אֲבֵדָה אֶהְבֵּת רַע

„Ponieważ jak zabił człowiek swego zmarłego,
Tak zniszczyłeś przyjaźń bliźniego”.

W innej rekonstrukcji, tym razem autorstwa E. S. Hartoma⁸¹ podobnie:

כִּי כָאֲשֶׁר יֵאבֵד אֶת מִתּוֹ כֵּן אֲבֵדָה אֶהְבֵּת רַע

Częściej jednak w mss greckich występuje lekcja, która zmienia znaczenie wersetu: τὸν ἐχθρὸν – „wroga”, co tłumaczy się podobnym brzmieniem ze słowem τὸν νεκρὸν. Właśnie w ten sposób rekonstruuje tekst hebrajski M. Z. Segal⁸²:

כִּי כָאֲשֶׁר אֲבֵד אִישׁ אוֹיְבוֹ כֵּן אֲבֵדָה אֶהְבֵּת רַע

„Ponieważ jak zabił człowiek swego wroga,
Tak zniszczyłeś przyjaźń bliźniego”.

G. Sauer przyjmując tę lekcję (*Feind*), nie wyjaśnia wyboru, dodając jedynie w przypisie: *Eigentlich: „Toten”*⁸³. O. Kaiser oraz J. Cor-

⁷⁹ V. Hamp, *Sirach*, Würzburg 1962⁴, s. 74.

⁸⁰ A. Kahana, מְגֵלָה מְגֵלָה, ספר בן סירא 2, Tel Aviv 1963.

⁸¹ E. S. Hartom, (החיצוניים הספורים) בן סירא מחרנים בחלקו ומפאשר, Tel Aviv 1963.

⁸² M. Z. Segal, ספר בן סירא השלם, (Sēper ben-Sirā' haššālēm).

⁸³ G. Sauer, *Sirach / Ben Sira*, s. 201.

ley uzasadniają wybór wskazując, że zniszczenie przyjaźni następuje tak gwałtownie, jak niszczy się wroga⁸⁴. Może to rzeczywiście stanowić sposób interpretacji Syr 27,18. Chociaż z drugiej strony wprowadza to pewną obawę. Można przecież, w takim razie, dopuścić w intencji autora również cień ironii. Jak nieudana i przegrana musi być przyjaźń, skoro jej utratę porównuje się do zniszczenia wroga. Zmienia to zupełnie charakter tekstu. Przyjęcie lekcji z wersji syryjskiej wnosi również pewne nowe akcenty. Utrata dóbr, spadku, wskazuje na ogołocenie człowieka, sytuację ubóstwa, w której się znalazł. Z drugiej strony jednak objawia lekko instrumentalne traktowanie więzi przyjaźni, jako czegoś, co się zdobywa i ma. Czy na tym polega prawdziwa przyjaźń?

A. Minissale⁸⁵ oraz A. Vaccari⁸⁶ proponują jednak lekcję τὸν νεκρὸν, podkreślając nieodwracalność sytuacji. Ukazuje to zupełnie inny aspekt tekstu, co znajduje potwierdzenie w dalszym kontekście. Syr 37,2 porównuje utratę przyjaciela do śmiertelnego smutku – λύπη ἐγγιεῖ ἕως θανάτου. Taka staje się sytuacja, w której zostają zniszczone więzi miłości i zaufania. Jest to rodzaj psychicznej i duchowej śmierci, która mocno odciska się w sercu człowieka. Podobnie 27,18b odnosi śmiertelną stratę do straty przyjaźni: ἀπώλεσας τὴν φιλίαν τοῦ πλησίον (S: ܘܬܘܠܝܬ ܡܘܠܘܬܘܝܐ ܕܠܥܘܠܐ ܠܥܘܠܐ – „tak straciłeś przyjaźń twojego przyjaciela”).

Nieodwracalność straty potwierdza w. 19, który powiela konstrukcję w. 18. Kolejna metafora pochodzi z tematyki łowiectwa. Utratę przyjaciela porównuje się do straty złapanego ptaka (19a): ὡς πετεινὸν ἐκ χειρὸς σου ἀπέλυσας (podobnie S: ܘܡܠܘܬܝܐ ܕܥܘܠܐ ܬܘ ܠܥܘܠܐ ܘܦܪܘܬ – „i jak ptak, którego wypuściłeś z twojej ręki”). Ptaki stanowiły przedmiot łowów (Kpł 17,13), odróżniano następnie czyste od nieczystych (Kpł 20,25) i spożywano (Pwt 14,20). Obraz łapania ptaków w sidła, klatki bądź sieci można znaleźć u Jr 5,27; Oz 7,12; Am 3,5. Natomiast Koh 9,12 obraz łowionych ptaków odnosi do sytuacji ludzi: ὅτι

⁸⁴ O. Kaiser, *Was ein Freund nicht tun darf. Eine Auslegung von Sir 27,16-21*, s. 107-123; J. Corley, *Ben Sira's Teaching on Friendship*, s. 175.

⁸⁵ A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, s. 140.

⁸⁶ „Un qualsiasi parente defunto, con la morte è perduto per sempre, nè c'è più speranza che ritorni a rallegrar la famiglia; del pari l'amico perduto col rivelarne i segreti”; A. Vaccari, *L'Ecclesiastico*, w: *La Sacra Bibbia tradotta dai testi originali con note a cura del Pontificio Istituto Biblico di Roma*, t. V, *I Libri Sapienziali*, Firenze 1958, s. 234.

καί γε οὐκ ἔγνω ὁ ἄνθρωπος τὸν καιρὸν αὐτοῦ ὡς οἱ ἰχθύες οἱ θηρευόμενοι ἐν ἀμφιβλήστρω κακῶ καὶ ὡς ὄρνεα τὰ θηρευόμενα ἐν παγίδι ὡς αὐτὰ παγιδεύονται οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου εἰς καιρὸν πονηρὸν ὅταν ἐπιπέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ἄνω („Bo też i nie zna człowiek swego czasu, jak ryby, które się łowi w sieć zdrażliwą, i jak ptaki schwyte w sidła. Jak one, tak uwikłani zostaną ludzie w złej chwili, gdy spadnie na nich znieca”).

Również Syr 22,20 odnosi sytuację ze świata ptaków do sfery przyjaźni: βάλλον λίθον ἐπὶ πετεινῶ ἀποσοβεῖ αὐτὰ καὶ ὁ ὄνειδίζων φίλον διαλύσει φιλίαν. („Kto rzuca kamieniem na ptaki przepędza je, a kto łączy przyjaciela zrywa przyjaźń”).

W Syr 27,19a do ptaka odnosi się czasownik ἀπολύω. Ma on znaczenie: „uwalniają”, „wypuszczam” (2 Mch 12,25; Mt 18,27; 27,26; Dz 4,21; 5,40; 17,9); „odprawiam”, „wyprawiam” (Mk 8,9; Łk 8,39; 14,4; Dz 13,3); „rozwiązuję” (Dz 19,40). Ptak uwalnia się z rąk tego, kto go chwytą, jakby z sidła. Ręce człowieka symbolizują tu nie tylko pułapkę dla schwytanego ptaka, ale ukazują zagrożenie, jakie człowiek, przez zdradę, przygotowuje dla swego przyjaciela. Dlatego ptak, który uciekł, nie powróci więcej. Jego odejście jest nieodwracalne, jest on podobnie nieuchwytny, jak zmarły z w. 18a. Wers 19b, by podkreślić stratę przyjaciela, używa terminu ἀφίημι, który ma szeroką gamę znaczeń: „zostawiam” (Tb 11,2; Syr 39,32; Jr 12,7); „opuszczam” (J 4,3.28.52; Łk 18,29); „pomijam” (Mt 23,23); „odstępuję” (Ap 2,4); „przestaję” (Dz 14,17); „pozwalam” (Mk 5,19; Łk 8,51; 12,39); „przebaczam”, „odpuszczam” (Ps 31,5; 84,3; Mt 18,32), ale u autorów greckich⁸⁷ – Homera, Platona, Eurypidesa i Herodota oznacza również: „porzucam”, „pozbywam się”. Wydaje się, że najbardziej oddaje to dramat człowieka, który został oszukany i poniżony przez tego, któremu zaufał. Ucieczka przyjaciela jest definitywna, nie zostanie on już ponownie „schwyty”⁸⁸. Mędrzec znów używa tu terminologii łowieckiej: οὐ θηρεύσεις. Czasownik ten odnosi się do polowań człowieka na zwierzęta czy zwierzęcych łowów (Rdz 27,3.5.33; Hi 38,39; Jr 5,6); zostają one odniesione do relacji międzyludzkich (Ps 123,7; Koh 9,12; Lm 3,52);

⁸⁷ L. Rocci, *Vocabolario Greco-Italiano*, Milano-Roma-Napoli-Città di Castello 1965¹⁸, s. 319.

⁸⁸ Por. G. Sauer, *Jesus Sirach / Ben Sira*, s. 201.

a nawet bezpośrednio opisuje się w ten sposób atak na człowieka (Ps 93,21; Łk 11,54). Przyjaciel staje się ofiarą, która zostaje schwytana w sidła, którymi w tym przypadku są ludzkie usta i nieopatrznie wypowiedziane słowa. W ten sposób symbolikę tę odniósł do przyjaźni mędrzec Achikar. Słowa, które się wypowiada, są jak ptak. Gdy słowo raz zostanie „uwolnione” z ust, może to dotyczyć również wyjawionej tajemnicy, nie cofnie się i nie powróci już więcej do tego, kto je wymówił⁸⁹.

Kategoryczne stwierdzenie obwieszczające utratę przyjaciela pojawia się kilka razy w Syr 27,16-21. Objawia siłę zagrożenia, jaką może wywołać wyjawienie powierzonego sekretu. Z jednej strony chodzi tu o zranienie uczuć i zaufania bliskiej osoby (przyjaciela, bliźniego), ale nie tylko. Wyjawienie tajemnicy może się przyczynić do zagrożenia życia człowieka lub spowodować ciężkie tarapaty. A wtedy nie będzie już możliwości, aby powrócić do poprzedniej relacji. Metaforyczne obrazy użyte przez mędrca służą wzmocnieniu siły wypowiedzi, która ma być ostrzeżeniem wobec tego zagrożenia przyjaźni. Kto ma cenny skarb, przyjaciela, powinien go strzec, gdyż doświadczenie wskazuje na to, że są rany, które nie goją się nigdy, gdyż są to rany śmiertelne. Porównanie do śmierci w 27,18a w sposób adekwatny, aczkolwiek dosadny, oddaje tę prawdę.

* * *

Analiza Syr 27,18, choć stanowi tylko mały przykład, objawia bardzo wiele w kwestii badań nad tą trudną księgą. Pierwszy problem stanowi tutaj tekst, dlatego tak ważna jest znajomość jego historii i uwarunkowań. Zdarza się również zgodność między poszczególnymi wersjami, ale rzetelna krytyka tekstu jest niezbędna, zanim rozpocznie się dalsze badania, a nawet tłumaczenie. I również tutaj można natknąć się na pewne pułapki. Przykład Syr 27,18 jasno wskazuje, że nie zawsze lekcja lepiej udokumentowana będzie lepszym wyborem. Porównanie istniejących wersji starożytnych pozwala niejednokrotnie odkryć prawdopodobne błędy w tłumaczeniu bądź kopiowaniu tekstu. Bardzo ważną rolę odgrywa tu

⁸⁹ *The Words of Ahiqar vii, 98*, w: J. Pritchard (red.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament (ANET)*, Princeton, N. Y. 1969³, s. 428.

również bliższy i dalszy kontekst fragmentu, ale również sposób omawiania danego zagadnienia w innych miejscach księgi. Ostateczna interpretacja staje się z jednej strony efektem wcześniejszych wyborów na poziomie tekstualnym, a z drugiej zależy oczywiście od wrażliwości interpretacyjnej badacza. W tym aspekcie Pismo Święte daje nam jednak szeroką przestrzeń możliwości, co nie zwalnia tłumaczy świętych tekstów z wnikliwego spojrzenia na czasem mało znaczące niuanse.

Jolanta J. PUDEŁKO pddm